

УДК 347.823 (100)

Ольга Шереметьєва,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри міжнародного та європейського права,
заступник декана юридичного факультету
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ПАРАДИГМИ ФОРМУВАННЯ ВИДІВ МІЖНАРОДНИХ ПОВІТРЯНИХ ПРАВОВІДНОСИН У СУЧАСНИХ УМОВАХ

У статті розглянуто особливості формування видів міжнародних повітряних правовідносин, враховуючи науково-технічний розвиток сучасного суспільства, а також запропоновані підходи до класифікації міжнародних повітряних правовідносин, що відповідають реаліям сьогодення.

Ключові слова: міжнародні повітряні правовідносини, види міжнародних повітряних правовідносин, міжнародне повітряне право, національне (внутрішньодержавне) повітряне право, іноземний елемент, повітряний простір.

Прискорення процесів глобалізації та перехід від індустріальної до інформаційної епохи викликало істотне розширення масштабів, видів та форм антропогенної діяльності у всіх природних сферах нашої планети, в тому числі і у навколоремному повітряному просторі. Ці процеси викликали необхідність формування системи правових регуляторів, які всебічно і комплексно впливають на усіх без виключення осіб, котрі провадять діяльність у межах повітряного простору щодо його використання у власних цілях та інтересах, з точки зору отримання економічної вигоди, або необхідного результату при проведенні науково-дослідних робіт, або іншого суспільного ефекту, а також здійснення у межах повітряного простору інших видів діяльності з метою задоволення особистих, суспільних чи державних потреб та інтересів.

Процес становлення і розвитку міжнародного повітряного права як самостійної галузі міжнародного права та основного регулятора зазначених вище процесів далеко не однозначний. Слід зауважити, що на початковому етапі міжнародне повітряне право формувалося переважно як авіаційне право, тобто як право, яке врегульовує польоти різних літальних апаратів у міжнародному і, певною мірою, національному повітряному просторі.

Однак у сучасних умовах багатостороннього дослідження потребує також і підхід стосовно праворегулювального впливу міжнародного повітряного права на вирішення питань щодо інших видів використання повітряного простору. Насамперед це стосується проблем, пов'язаних з відводом земель під будівництво висотних будівель та споруд, що, як показала практика, посилює можливість виникнення різного роду небезпечних авіаційних подій. Особливо це пов'язано з відводом земель під будівництво висотних споруд поблизу аеропортів та аеродромів, на шляху повітряних трас, повітряних ліній, у тому числі й тих, що використовуються під час заходу повітряного судна на посадку, або зльоту. Зазначені явища потребують дослідження та урегулювання нормами не тільки національного права, а й нормами міжнародного повітряного права, враховуючи тенденції розвитку міжнародної авіації. Крім цього, особливого теоретичного і практичного значення набула нагальна потреба введення у сферу праворегулювального впливу міжнародного повітряного права діяльності щодо виокремлення структурних елементів з атмосферного повітря у інтересах його захисту від шкідливих наслідків цієї діяльності.

Проблемі визначення змісту та видів

відносин, що виникають між різними суб'єктами у зв'язку з використанням міжнародного повітряного простору у різних цілях та інтересах, присвячені дослідження представників багатьох напрямів наукової думки: економістів, соціологів, правників. Значний інтерес становлять праці відомих правників у цій сфері, зокрема В. Д. Бордунова, О. М. Верещагіна, А. П. Гетьмана, О. М. Григорова, С. Гриценка, Н. В. Дараганової, А. В. Дубнюка, В. В. Костицького, С. Г. Кузіна, Ю. М. Малєєва, А. П. Мовчана, О. М. Пестернікова, М. О. Раскалей, В. І. Рижого, А. В. Філіппова, Г. В. Цірат та ін.

Проте багато проблем формування міжнародних повітряних правовідносин, особливо в сучасних умовах, залишаються недослідженими, що утруднює процес формування міжнародного механізму їх правового регулювання.

Метою статті є визначення видів міжнародних повітряних правовідносин та розкриття деяких аспектів парадигми їх формування в сучасних умовах.

Видатні вітчизняні економісти Ю. М. Пахомов та Д. Г. Лук'яненко зазначають, що національні економіки взаємодіють через міжнародні економічні відносини, а серед форм міжнародних економічних відносин вони виділяють міжнародну торгівлю, міжнародний рух капіталу та міжнародну міграцію робочої сили [1]. На нашу думку, до перелічених форм міжнародних економічних відносин слід додати і окрему категорію — міжнародні послуги, у тому числі й послуги щодо транскордонного перевезення пасажирів та вантажів повітряним транспортом. Оскільки зрушення, які відбулися у сфері матеріального виробництва, обумовлені розширенням меж антропогенної діяльності, спрямованої на використання навколосезонного повітряного простору задля задоволення особистих і загальнолюдських потреб та інтересів, потребують принципово нових підходів до визначення змісту та видів міжнародних повітряних правовідносин як важливої складової, котра формує предмет міжнародного повітряного права.

Внаслідок здійснення суб'єктами міжнародного і національного повітряного права різних видів діяльності щодо використання повітряного простору утворюється якісно однорідна система суспіль-

них відносин, урегульованих принципами і нормами міжнародного і внутрішньодержавного повітряного права.

Аналіз законодавства багатьох держав світу дозволяє визначити примат принципів і норм міжнародного права над національним (внутрішньодержавним), у тому числі це положення стосується міжнародного і національного повітряного права. Так, наприклад, відповідно до ст. 6 Конституції США договори, які укладені або будуть укладені США, є верховним правом країни. Стаття 15 Конституції РФ визначає, що загальноприйняті принципи та норми міжнародного права та міжнародні договори є складовою її правової системи. У ст. 55 Конституції Франції зазначено, що договори та угоди, належним чином ратифіковані та схвалені, мають силу, що перевищує силу внутрішніх законів з моменту опублікування за умови застосування кожної угоди іншою стороною [2]. Принцип примату принципів і норм міжнародного права над національним також закріплено в Конституції України [3], Повітряному кодексі України [4] та інших нормативно-правових актах.

Однак процес формування системи суспільних відносин щодо використання повітряного простору, урегульованих принципами і нормами міжнародного і внутрішньодержавного повітряного права, не завершений. Зокрема щодо вирішення проблеми іноземного елемента в повітряному праві. Ця проблема раніше вивчалася лише у межах науки міжнародного приватного права, але в наш час набуває рис і масштабів загальнотеоретичної правової проблеми. Так, враховуючи, що міжнародні повітряні перевезення є різновидом зовнішньоекономічної діяльності у широкому сенсі, то відповідні відносини дуже часто ускладнені іноземним елементом, що утруднює їх правове регулювання. Як вважає А. В. Омельченко, зовнішньоекономічна діяльність є складовою міжнародних економічних відносин, має складний комплексний міжгалузевий характер і підлягає регулюванню нормами національного, міжнародного економічного та міжнародного приватного права [5].

Особливо актуальним у цій сфері є питання про нормативну взаємодію іноземного елемента з національним правом. Іноземний елемент щодо реалій націо-

нального права, з точки зору О. Єгоро-вої, необхідно розглядати як елемент юридичної моделі суспільних відносин, що склалася за кордоном, який може бути підставою для виникнення інших правовідносин в іншому національному правовому середовищі. Цей взаємозв'язок породжує цілий ланцюжок відносин правового характеру між різними правовими системами, який є макросистемою міжнародної взаємодії національних правових систем. Сама ж проблема іноземного елемента, як було зазначено у деяких наукових працях, є проблемою конкуренції кількох правопорядків щодо об'єкта регулювання [6]. У нашому випадку таким об'єктом, наприклад, є національний повітряний простір держави та його використання іншими державами або їх резидентами (зокрема іноземними експлуатантами повітряних суден), тобто виникає проблема формування правового режиму національного повітряного простору різних держав як однієї з найважливіших складових об'єкта регулювання міжнародного повітряного права.

Слід зазначити, що концепцію формування міжнародного приватного повітряного права як окремої науки і частини міжнародного приватного права, відмінної від класичних підходів до цієї проблеми, обґрунтовує Г. Цірат, спираючись на те, що суспільні відносини з іноземним елементом у повітряному просторі зумовлюють інтерес до них із боку багатьох осіб, суспільства, держави, міжнародної спільноти, а це викликає потребу нормативно-правового узгодження інтересів учасників суспільних відносин у повітряному просторі. Як вважає Г. Цірат, міжнародне приватне повітряне право має своїм предметом відокремлену та специфічну групу суспільних відносин, пов'язаних із використанням повітряного простору, де іноземний елемент може бути присутнім: а) в суб'єктному складі, коли один з учасників правовідносин є іноземною особою або його місцезнаходження — в іноземній державі; б) об'єкт правовідносин (авіаційне обладнання) перебуває у власності іноземної особи або заставлений у її інтересах як забезпечення належного виконання зобов'язань, а властивістю цього об'єкта є постійна зміна місцезнаходження у разі його використання у міжнародному по-

вітряному сполученні; в) в основі правовідносин може бути юридичний факт, що мав місце за кордоном (укладення договору перевезення, лізингу, кредитування, нанесення шкоди на території іноземної держави). Правовідносини у сфері міжнародного приватного повітряного права часто характеризуються наявністю більш ніж одного іноземного елемента. Інтерес до формування правовідносин у повітряному просторі як системи знань, умінь і навичок стосовно правил поведінки їх учасників, як зазначає Г. Цірат, виникає і у дослідників [7].

Як було зазначено вище, міжнародні повітряні відносини та їх правове регулювання протягом XIX—XX ст. розвивалися саме як міжнародні авіаційні відносини, правовим регулятором яких виступало не міжнародне повітряне право у широкому сенсі, а, по суті, міжнародне авіаційне право. Аналогічна ситуація мала місце і щодо формування та розвитку національних повітряних законодавств держав. Так, розглядаючи сучасний етап формування галузі цивільної авіації України, Н. В. Дараганова зазначає, що він характеризується створенням нового, уніфікованого з відповідними міжнародно-правовими нормами, національного авіаційного законодавства, а також доповненням, переглядом та перевиданням раніше прийнятих актів авіаційного законодавства, з урахуванням вимог міжнародно-правових норм [8]. На нашу думку, наразі назріла потреба у переході від усталеного сприйняття міжнародних повітряних правовідносин як відносин суто авіаційних та охоплення нових їх видів регулювальним впливом міжнародного повітряного права, з метою комплексного та всебічного правового регулювання. Тільки при такому підході, з нашої точки зору, може бути забезпечений комплексний правовий захист навколомоземного повітряного простору як особливого об'єкта антропогенної діяльності, а отже, і особливого об'єкта, з приводу використання якого формується сучасна система міжнародного повітряного права та його предметна основа.

Такий правовий підхід до аналізу галузевих особливостей міжнародних повітряних правовідносин тим більше необхідний, оскільки, як обґрунтовано бу-

ло відмічено у юридичній літературі, дослідження галузевих правовідносин здійснюється шляхом встановлення особливостей прояву загальних ознак правовідносин у їх галузевих видах і виокремленням спеціальних ознак, які властиві лише цим видам правовідносин [9]. Кожен вид відносин є складною підсистемою, явищем, що відображає зміст окремої сторони суспільної організації [10].

Враховуючи, що міжнародні повітряні правовідносини як галузеві правовідносини багатогранні за своїм змістом, формою, умовами функціонування, розвитку та іншими ознаками, то їх можна класифікувати за різними критеріями. На нашу думку, у цій системі можна виділити певні види міжнародних повітряних правовідносин.

Залежно від правового статусу суб'єктів, які є реальними учасниками повітряних правовідносин:

А) відносини між державами або між державами та міжнародними організаціями:

— відносини між державами, які виникають з приводу правового забезпечення та організації умов використання міжнародного та національного повітряного простору державами та резидентами цих держав у їхніх власних цілях та інтересах;

— відносини між державами та міжнародними авіаційними організаціями, які виникають у зв'язку з діяльністю національної авіації та виконанням державами приписів та рекомендацій міжнародних авіаційних організацій;

— відносини між державами та міжнародними авіаційними організаціями, які виникають у зв'язку з проведенням військових навчань у повітряному просторі;

— відносини між державами щодо забезпечення безпечних умов використання міжнародного і національного повітряного простору;

— відносини між державами (компетентними державними органами) з приводу забезпечення співробітництва між ними, а також надання державами на умовах взаємності комерційних свобод повітря;

Б) відносини між державами, міжнародними організаціями та іншими суб'єктами:

— відносини, що виникають між державою (державними органами) та іноземними користувачами її повітряного простору;

— відносини, що виникають між міжнародними організаціями, державами (державними органами) та суб'єктами, які провадять діяльність щодо виокремлення з атмосферного повітря його структурних елементів, та здійснюють інші види діяльності у повітряному просторі;

— відносини, які виникають між державою та іноземними порушниками режиму використання її повітряного простору, у випадку порушення ними дозвільного порядку міжнародних польотів, вчинення інших видів правопорушень, а також у зв'язку з відшкодуванням завданої ними шкоди;

— відносини між користувачами повітряного простору та органами екологічного контролю і нагляду держави в галузі охорони атмосферного повітря у випадку, коли користувачами повітряного простору у процесі їхньої діяльності, вчинено екологічне правопорушення та заподіяна шкода іншим особам;

В) відносини, що виникають між іншими суб'єктами:

— відносини, що виникають між національними та іноземними авіаперевізниками з приводу діяльності філій (представництв) авіаперевізників в інших державах щодо використання повітряних трас / повітряних ліній цієї держави з метою здійснення міжнародних повітряних перевезень;

— відносини, що виникають між експлуатантами усіх видів літальних апаратів та їхньою клієнтурою з приводу виконання не тільки авіатранспортної, а й інших видів діяльності;

— відносини між національними і/або іноземними експлуатантами авіаційної техніки та замовниками авіаційних робіт;

— відносини між пасажирами повітряного судна та аеропортами різних держав з приводу виконання умов та правил міжнародних пасажирських перевезень.

Залежно від функцій, які виконують суб'єкти міжнародних повітряних правовідносин у зв'язку з використанням повітряного простору:

— відносини, пов'язані з забезпеченням суверенітету держав на повітряний простір, розташований над їхньою тери-

торією, а також охороною державних повітряних кордонів;

— відносини, пов'язані із забезпеченням безпеки та ефективності використання повітряного простору;

— відносини, пов'язані з потребами, інтересами та цілями, на задоволення яких спрямована діяльність користувачів повітряного простору;

— відносини з приводу міжнародно-правового та державного регулювання діяльності із використання користувачами у особистих або державних цілях та інтересах повітряного простору;

— відносини з приводу використання у процесі економічної співпраці держав принципу застосування комерційних свобод повітря на основі взаємності, платності та рівності держав;

— відносини з приводу аеронавігаційного обслуговування польотів;

— відносини з приводу польотів у повітряному просторі різних видів літальних апаратів;

— відносини з приводу використання повітряного простору з метою транспортування пасажирів та їхнього багажу;

— відносини з приводу використання повітряного простору з метою транспортування вантажів і пошти та виконання інших видів робіт спеціальною авіацією;

— відносини, пов'язані з діяльністю цивільної авіації, з приводу лізингових операцій, кредитування, гарантування, що ускладнені іноземним елементом;

— відносини, пов'язані з відшкодуванням завданої третім особам іноземним повітряним судном шкоди чи іншої

шкоди, пов'язаної з використанням повітряного простору користувачами іноземних держав;

— відносини з приводу інших видів використання повітряного простору.

Залежно від характеру повітряно-правових норм, що лежать в основі міжнародних повітряних правовідносин, їх можна класифікувати на матеріальні і процесуальні. У матеріальних повітряних правовідносинах реалізовано права й обов'язки суб'єктів щодо використання та охорони міжнародного і національного повітряного простору. У процесуальних повітряних правовідносинах виражається юридична форма реалізації передбачених міжнародним і національним повітряним правом суб'єктивних матеріальних прав і обов'язків з приводу використання та охорони міжнародного і національного повітряного простору.

Підсумовуючи вищевикладене, слід зазначити, що хоча існують різні підходи науковців до класифікації міжнародних повітряних правовідносин [11–14], визначення особливостей формування в сучасних умовах видів міжнародних повітряних правовідносин як предметної основи міжнародного повітряного права, за допомогою якого буде здійснюватися праворегулювальний вплив на суспільні відносини у сфері використання повітряного простору, вкрай необхідне для розбудови всіх структурних елементів міжнародної і національних правових систем, а також удосконалення механізму їхньої взаємодії.

ПРИМІТКИ

1. Пахомов Ю. М. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі / Ю. М. Пахомов, Д. Г. Лук'яненко, Б. В. Губський. — К., 1997. — С. 29.

2. Конституции государств Европейского Союза / Ин-т законодательства и сравнительного правоведения при Правительстве Российской Федерации ; редкол. : Л. А. Окуньков [и др.]. — М., 1997. — 816 с.

3. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

4. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 р. № 3393-VI // Відомості Верховної Ради України. — 2011. — № 48–49. — Ст. 536.

5. Омельченко А. Поняття та ознаки зовнішньоекономічної діяльності як предмета правового регулювання / А. В. Омельченко // Право України. — 2011. — № 5. — С. 220.

6. Єгорова О. Іноземний елемент і національне право: форми нормативної взаємодії / О. Єгорова // Право України. — 2013. — № 3–4. — С. 223.

7. Цірат Г. Міжнародне приватне повітряне право / Г. Цірат // Право України. — 2013. — № 7. — С. 114.

8. Дараганова Н. В. Історико-правовий аналіз розвитку та формування галузі цивільної авіації України / Н. В. Дараганова // Право України. — 2011. — № 8. — С. 321.

9. Чернадчук В. До питання класифікації бюджетних правовідносин / В. Чернадчук // Право України. — 2013. — № 1—2. — С. 79.
10. Кучерявенко Н. П. Курс налогового права : в 6 т. / Н. П. Кучерявенко. — Х., 2004. — Т. 2: Введение в теорию налогового права. — С. 218.
11. Бордунов В. Д. Международное воздушное право : учеб. пособ. / В. Д. Бордунов. — М. : НОУ ВКШ «Авиабизнес» ; Научная книга, 2007. — 464 с.
12. Гетьман А. П. Міжнародне повітряне право / А. П. Гетьман, А. В. Дубнюк, О. М. Пестерніков. — Х. : Одиссей, 2005. — 232 с.
13. Малеев Ю. Н. Международное воздушное право / Ю. Н. Малеев. — М. : Транспорт, 1986.
14. Международное воздушное право / отв. ред. А. П. Мовчан. — М. : Наука, 1980. — Книга 1. — 351 с.

Шереметьева Ольга. Некоторые аспекты парадигмы формирования видов международных воздушных правоотношений в современных условиях.

В статье рассмотрены особенности формирования видов международных воздушных правоотношений с учетом научно-технического развития современного общества, а также предложены подходы к классификации международных воздушных правоотношений, которые соответствуют современным реалиям.

Ключевые слова: международные воздушные правоотношения, виды международных воздушных правоотношений, международное воздушное право, национальное (внутригосударственное) воздушное право, иностранный элемент, воздушное пространство.

Sheremeteva Olga. Some aspects of paradigm of forming of international air law relations' forms under present conditions.

In the article have been considered the peculiarities of forming of international air law relations' forms taking into account the scientific and technical progress of present society, also proposed approaches to the classification of the international air lawrelations, which are corresponding to the present-day reality.

Key words: international air lawrelations, forms of international air lawrelations, international air law, national (domestic) air law, foreign element, air space.